

Қ. Ержан* , Л. Калыбекова

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com

ДӘСТҮРЛІ ИСЛАМ ҰҒЫМЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Мақалада «ұлт бірегейлігін», «рухани бірегейлікті» қалыптастыруға әсер етуші факторлар қарастырылады. Адам өмірінде «бірегейлік» категориясының сыртқы жағдайлардың немесе белгілі бір идеологияның әсер етуінен құбылмалы, кейде жатсыну арқылы бас тарту фактілері сараланады. Бұл ретте, ел аумағында «қазақстандық» және «қазақ ұлты» бірегейлігінің үйлесімді синтезі жағымды түрде қалыптасуда. Сонымен қатар Қазақстан контекстінде «дәстүрлі ислам» түсінігіне шолу жасалып, негізгі қалыптасқан анықтамалар қарастырылады. Елдің мәдени және діни шеңберін айқындаушы фактор ретінде дін саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастырудың негізінде жатқан конфессиялардың үлесі, оның ішінде Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының әлеуметтік функцияларының көрсеткіштері қарастырылады. Яғни елдегі ислам дінінің жалғыз өкілдігі ретінде Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының халық сұранысына қарай әлеуметтік, рухани маңызды қызметтері мен іс-шараларына талдау жүргізіледі. Себебі халықаралық тәжірибе көрсеткендей, конфессиялардың алуантүрлілігі көп жағдайда түсінбеушілікке, мемлекетпен тіл табыса алмау немесе өзара алауыздыққа әкелетін жағдайлар бар. Сондықтан мақалада Діни басқарманың қызметі аясында оның жасампаздылық функцияларының, мемлекеттің саясатына сенім білдіру және оны өз сенушілері ішінде жүзеге асыру ерекшеліктері сараланады. Қазіргі таңда дәстүр мен заманауи үрдістерді байланыстыру арқылы ұлттық бірегейлікті жандандыру қарқынды жүргізілуде. Бұл жағдай, халықтың, әсіресе жастардың ұлттық бірегейлік сезімін нығайтуға, өзінің белгілі бір ортаға тиесілігін және қорғанышта екендігін түйсінуге әсер етеді. Осы жағдайды айқындау мақсатымен, дін саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру мен халықтың сұранысын өтеудегі Діни басқарманың шешуші қадамдары және функционалдық көрсеткіштері зерделенеді.

Түйін сөздер: ұлттық бірегейлік, дәстүрлі ислам, мемлекеттік саясат, пандемия, діни сараптама

K. Yerzhan*, L. Kalybekova

Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com

Transformational indicators of traditional islam in the context of strengthening national identity

The article examines the factors influencing the formation of “national identity” and “spiritual identity”. Sometimes the influence of external factors or the ideology of a certain social group contribute to alienation or rejection of one’s belonging or identity. The article will examine the facts of alienation using the example of adherents of radical movements. It can also be stated that a harmonious synthesis of “Kazakhstani” and “Kazakh” identities is being formed in the country in a positive way. In addition, in the context of Kazakhstan, the concept of “traditional Islam” is considered within the framework of existing academic definitions. As a factor determining the religious framework of the country, the contribution of confessions, which are the basis for the formation of state policy in the field of religion. Since the only representative of the Islamic religion in the country is the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, it is very important to consider the activities of the muftiate in terms of ensuring the spiritual and social needs of believers. As international experience shows, the diversity of confessions in many countries leads to disagreement and mistrust of state policy. Therefore, within the framework of the activities of the Spiritual Administration, the article highlights the features of its creative functions, expressing confidence in the state policy and implementing it among its believers. Currently, the revival of national identity is being intensively carried out through the synthesis of traditions and modern trends. In order to clarify this situation, the decisive initiatives and comprehensive activities of the Spiritual Ad-

ministration of Muslims of Kazakhstan in the implementation of state policy in the field of religion and meeting the needs of believers are analyzed.

Keywords: national identity, traditional Islam, state policy, pandemic, religious administration, religious expertise

К. Ержан*, А. Калыбекова

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан

*e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com

Трансформационные показатели традиционного ислама в контексте укрепления национальной идентичности

В статье рассматриваются факторы, влияющие на формирование «национальной идентичности», «духовной идентичности». Иногда влияние внешних факторов или идеология определенной социальной группы способствуют отчуждению или отказу от своей принадлежности или идентичности. В статье будут рассмотрены факты отчуждения на примере приверженцев радикальных течений. Также, можно констатировать, что в стране в позитивном ключе формируется гармоничный синтез «казахстанской» и «казахской» идентичности. Кроме того, в контексте Казахстана рассматривается понятие «традиционный ислам» в рамках имеющихся академических определений. В качестве фактора, определяющего культурно-религиозный каркас страны, рассматривается вклад конфессий, являющийся основой формирования государственной политики в области религии, в том числе показатели социальной деятельности Духовного управления мусульман Казахстана. Так как единственный представитель исламской религии в стране это – Духовное управление мусульман Казахстана, очень важно рассмотреть деятельность муфтията в ключе обеспечения духовных и социальных запросов верующих. Как показывает международный опыт, многообразие конфессий во многих странах приводит к разногласию, недоверия к государственной политике. Поэтому в рамках деятельности Духовного управления в статье выделяются особенности его созидательных функций, выражающих доверие к политике государства и реализующих ее среди своих верующих. В настоящее время интенсивно осуществляется возрождение национальной идентичности путем синтеза традиций и современных трендов. Такая ситуация влияет на усиление чувства национальной идентичности людей, особенно молодежи, восприятия того, что они принадлежат к определенной среде и находятся под защитой. С целью прояснения данной ситуации анализируются решающие инициативы и комплексные мероприятия Духовного управления мусульман Казахстана в реализации государственной политики в сфере религии и удовлетворении потребностей верующих.

Ключевые слова: национальная идентичность, традиционный ислам, государственная политика, пандемия, религиозное управление, религиозная экспертиза

Кіріспе

Бүгінгі таңда қазақстандық қоғамдық сана мемлекет билігіне қатысты зайырлы және діни қағидаттарды бірдей қабылдап, ара жігін ажырата алатын деңгейде деуге толық негіз бар. Бұл жерде басты назар аударатын мәселе, азаматтардың мәдени-діни қажеттіліктерін өтеуде азаматтық қоғам бағытын ұстана отырып, мемлекеттік дін саласындағы саясатына қолдау көрсету, оның ішінде дінаралық диалогқа, келісімді нығайтуға үлес қосуы.

Қазіргі Қазақстандағы ислам дінінің рөлі мен орнына баға беретін болсақ, ислам дініне деген қызығушылық өсу динамикасында. Мұның басты себебі, республикада ислам мәдениетіне тиесілі тұрғындардың көпұлтты ислами қауымдастыққа өздерінің қатыстылығын сезінуі. Сондықтан, ұлттық бірегейлікті айқындау негізінде

оның тіл, дүниетаным тәрізді айқындаушы компоненті ретінде діни фактордың болуы заңдылық. Мелмекет билігі елдің ұлттық-мемлекеттік векторын дамыту үшін әр түрлі этностардың, конфессиялардың әлеуетін заң шеңберінде дұрыс бағыттауға басымдылық берді. Бұл ретте, мемлекет түзуші ұлт ретінде қазақ ұлтының бірегейлігін дамыту мемлекеттің басты мүддесі болды.

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының құрылуы, діни өмірдің жандануы, культтік орындардың, яғни мешіттердің қарқынды салынуы мұсылман руханиятына ұйымдастырушылық және материалдық тұрғыдан үлкен мүмкіндіктер ашты. Сондықтан, бірінші кезекте діни ұйымдарды кадрлық қамтамасыз ету маңызды мәселе болды. Себебі, тәуелсіздіктен кейін сырт елдерден «діни білім» алудың салдары бірқатар қиыншылықтарға әкеліп соққаны белгілі. Осы

лайша, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы жанынан Мысыр мемлекетімен бірлесе отырып Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті өз қызметін бастады, медреселер қолға алынып, кейін мемлекеттік үлгіде диплом беретіндей медресе-колледж дәрежесіне ие болды. Осы қадамдардың барлығы он және он бес жыл ішінде өзінің жемісін беріп, діни кадрларды даярлап шығаруға үлкен серпін берді.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Тарихи негізде ислам діні қазақ ұлты үшін әлеуметтік ұйым формасы емес, олардың тектік, рулық, этникалық тиесілігін айқындайтын ұжымдық бірегейліктің элементі болды. Сондықтан, Қазақстандағы ислам тарихында ислами діни институттардың жүйесі болмаса да көшпенді өмір салтында өзінің ұлттық дәстүрлері негізінде исламның негізгі қағидаттарын синтездеп ұлт санасында берік сақтап келді. Сол себепті, ұлттық негізде ислам дінінің жаңғыруы бірінші кезекте қазақ тілінің, қазақи болмыстың жандануын білдіреді. Сонымен, қазақ халқы үшін ислам дүниетанымдық жүйе ғана емес, қазақ қоғамының ұлттық сана сезімінің, ұлттық тарихи жадысы ретінде аса маңызды. Осыған байланысты, қазақ ұлтының бірегейлігін қалыптастыруда негізгі фактор ислам дінімен толықтырылған этникалық болмыс болып табылады. Исламға дейінгі әдет-ғұрыптардың қазақ ұлтының санасында берік қалыптасуы оларды ислам діні орнағаннан кейін де толық ығыстыра алмады. Дегенмен, шариғат пен дәстүрді синтездеу арқылы ұлттық сана сезімде исламның орнауы мүмкін болды. Сондықтан, елімізде жат идеология таралған кезде, оның ішінде салафизм бағытының өкілдері қазақ ұлтының барлық дәстүрлерін жоққа шығаруы үлкен ментальды қақтығыстарға әкелді.

Халықаралық тәжірибеде «дәстүрлі ислам» түсінігіне академиялық талдау жасау, оның негізгі бағытын айқындауға бағытталған зерттеулер көп. Бұл ретте, Қазақстан контекстінде «дәстүрлі ислам» түсінігінің мәнін ашуға, өзге елдердегі түсініктермен компаративистикалық талдау жасау арқылы негізгі мәнін ашу мақаланың мақсаты болды. Сонымен қатар, мемлекет пен конфессия арасындағы сенім білдіру позициясы шеңберінде елдегі ислам дінінің жалғыз өкілдігі Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының дін саласындағы мемлекеттік саясатты

халық мүддесі үшін жүзеге асыруы, халық сұранысын өтеу, халыққа қажетті рухани қолдау білдіру, қазақ ұлтының бірегейлігін нығайтудағы негізгі функционалдық қызметтерін талдау, зерделеу мақаланың негізгі міндеттері ретінде белгіленді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу барысында халықаралық тәжірибеге, статистикалық көрсеткіштерге талдау жасау, «бірегейлік», «дәстүрлі ислам» категорияларына қатысты зерттеулерді саралау әдістері қолданылды. Зерттеу жұмысын негіздеу үшін түрлі дереккөздер пайдаланылды, соның ішінде дін істері комитетінің және діни басқармалардың ресми сайттары мен отандық және шетелдік мақалалар. Сонымен қатар, 2020 жылы Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Татарстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Қырғызстан Республикасының Діни басқармаларының әлемде орын алған Covid-19 пандемиясы жағдайда жүргізген ақпараттық-түсіндірме жұмыстары, діни қызметтерін ұйымдастыруға мониторинг, контент талдау тәрізді зерттеулерінің нәтижелері сараланды. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының (ҚМДБ) 2024 жылғы есептеріне, діни саладағы 5 бағыты бойынша («дін мен дәстүр, ізгі қоғам, ихсан және насихат, діни оқу-ағарту және жат діни ағымдардан сақтандыру») жүргізген жұмыстарына салыстырмалы талдау жасалып, сандық, сапалық әдістер қолданылды.

Қазақстандағы дәстүрлі ислам және ұлттық бірегейлік

ҚР Ұлттық статистика бюросының 2021 жылы жүргізген халық санағының халық арасында әлеуметтік, діни, мәдени бірегейлік пен факторларды анықтауда маңызы орасан зор болды. Себебі, халықтың өзін белгілі бір дінмен немесе мәдениетпен сәйкестендіруімен қатар, өзін ешқандай дінмен немесе діни сеніммен байланыстырмайтындығын көрсететін арнайы нұсқа қосылған болатын. Осылайша, халықтың 69,3% пайызы ислам, 17,2%, – христиан дінін, буддизм мен иудаизмді – 0,1% ұстанады, ал 11% қай дінге тиесілі екенін көрсетуден бас тартқан. Сонымен қатар, санақ раундының сауалнамаларына ұлтты «көрсетпеу» жауап нұсқасы қосылған. Мұнда, 24,8 мың адам өз ұлтын көрсетуден бас тартқан, ал «басқа ұлт» жауабын тандағандар 47,5 мың адамды құраған, 2009 жылы мұндай адамдардың

8-і болған (ҚР Ұлттық бюросы, 2021). Яғни, бұл көрсеткіштерден байқайтынымыз, жалпы пайыздық мөлшерлемен саны аз болса да өздерін ешқандай дінмен, ұлтпен сәйкестендірмейтін азаматтар бар және бұл көрсеткіштер алдағы уақытта біршама өсу ықтимал.

Бұл ретте, азаматтардың бірегейлік сезімінің төмендеу себебі немесе мүлдем бас тарту мәселесін қарастырған жөн. Әйгілі неміс психоаналитигі Э.Эриксон, азаматтарда бірегейлік сезімінің жоғалуына бірнеше фактор әсер ететіндігін зерттеп шыққан. Ең алдымен, бірегейлік түсінігін қарастыратын болсақ, Э. Эриксонның пікірінше, – бұл адамның өзіне және қоршаған әлемге қатынасындағы өзін-өзі анықтауы, өзінің кім екендігін белгілеуі, яғни, тұлғаның тұтастығы, оған өзіндік сәйкестілік және топқа жату (топқа қатыстылық) кіреді. Сонымен қатар, зерттеуші азаматтарда бірегейлікті қалыптастыру процесін адамның бірнеше психоәлеуметтік дағдарыстарды (сәйкестендіру дағдарыстарын) бастан кешіруі арқылы қарастырады, бұл жерде адам белгілі бір жағдайларды шешу қажеттілігіне тап болады, олар өмірінің сәтті немесе сәтсіз болуына әсер етеді (Эриксон, 2006, р. 25). Сондай-ақ, бірегейліктің қалыптасуына адам дамуының әр кезеңінде әртүрлі факторлар әсер етеді, соның ішінде отбасындағы қатынастар мен «балалық шақтағы әлеуметтік үрдістер», аймақтың мәдениеті және әлеуметтік-мәдени нормаларының ерекшеліктері, тарихи өзгерістер мен заманауи қоғамның динамикасы да кездеседі (Эриксон, 2006, р. 70). Бұл зерттеулерден байқайтынымыз, адамдарда бірегейлік сезімі тек қана ішкі психологиялық күйге байланысты туындап немесе жоғалмайды. Сондықтан, бұл жағдайды тарихи-мәдени, әлеуметтік және саяси факторлардың әсерінде болатын үрдіс ретінде қарастыруға толық негіз бар.

Зерттеуші В.С. Ерохиннің пікірінше, «ұлттық бірегейлік» адам мен ұлттық қауымдастық арасындағы тұрақты қарым-қатынасқа қол жеткізудің нәтижесі, тұлғаның өмір сүру идеалдарына, нормалары мен принциптеріне жататынын түсінуге мүмкіндік беретін белгілердің жиынтығы (Ерохин, 2024, р. 275). Мемлекет институтының қолдауымен «біз» ұжымының бейнесі қалыптасады. Ұлттық бірегейліктің саяси жағы ұлттың ұжымдық «біз» ретіндегі қасиеттерін объективті етеді. Ұлттық бірегейліктің екі жақты сипаты мемлекеттік институттардың қызметі мен адамның азамат ретіндегі еркін, белсенді болмысының жиынтығын қамтиды (Ерохин, 2024, р. 276).

Осылайша, адам өзін үлкен қауымдастықтың бөлшегі ретінде санауы, сол әлеуметтік ортаға тән қасиеттерді өзінің бойына қабылдайды. Бұл жерде, ұлттық бірегейлікті мемлекеттік саясаттың өнімі ретінде қарастыруға болады, сондықтан, оны стратегиялық тұрғыдан қарастырылған жөн.

Қазақстан Республикасы көпұлтты және көпконфессиялы мемлекет бола тұра, тағы бір ерекшелігі 124 этносты құрайтын халық ішінде 70,4% қазақ ұлты, 15,5% орыс ұлты бар. Қазақтар мұсылман ретінде ханафи бағытындағы ислам дінін ұстанса, орыс халқы үшін христиан дінінің православие бағыты дәстүрлі болып табылады. Әлбетте, қазақ ұлтының барлығы дерлік ислам дінін ұстанады деуге болмайды. Осылайша, Қазақстандағы көпконфессиялық жағдай елде белгілі бір дін үстемдік ететін мелмекетке жатқызуға келмейді. Тарихтан белгілі болғандай, Қазақстан аумағында әр түрлі тарихи кезеңдерде әр түрлі діни сенімдер болған, оның ішінде ежелгі түрік-моңғол культтері, зороастризм, манихейлік дін, буддизм, христиан діні мен ислам. Сондықтан, елде қалыптасқан діни-мәдени әралуандылық тамыры Еуразияның терең тарихына бойлайды (Сұлтанғалиева, 1998, р. 61). Осындай тарихи кезеңдерден өткен қазақ елінің дәстүрлі дін ретінде ислам дінін таңдауына қатысты тарихи деректер жетерлік және біздің мақсатымыз қазіргі кезеңде, әсіресе жаһандану жағдайында қазақ халқының бірегейлігін айқындаудағы ислам дінінің маңызын және нақты функционалдықы ерекшеліктеріне тоқталу.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейінгі жағдай қазақ ұлтының өзінің тарихи мекенінде негізгі рухани тірегін, мемлекеттілігін айқындайтын діни сенімін таңдауға үлкен серпін берді. Осылайша, қазақ ұлты «мемлекеттүзуші ұлт» принципінде тұрақталды. Халықаралық тәжірибеде қалыптасқандай, көпұлтты, көпконфессиялы ерекшелік мемлекет ішінде алауыздық пен түсінбеушілік туғызбады, керісінше өз бірегейлігін сақтай отырып, этностардың ортақ мүдде аясында бірігуіне оң ықпал етті. Бұл жағдайға мемлекет билігі тарапынан белгіленген дін саласындағы саясат та өз әсерін тигізгені анық.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін посткеңестік кеңістіктегі елдердің барлығы ұлттық бірегейлігін нығайту және аймақтағы қалыптасқан діни дәстүрге «жат» ағымдармен күресуге тетік болатын «дәстүрлі», «легитимді» дінді бекітуге тырысты. Бұл бетбұрыс ұлттық бірегейлік пен

мәдени жадтағы елеулі өзгерістердің катализаторы болды. Бұл процесс осы аймақтардағы ұлтшылдық нарративтерді қабылдаудың кең тенденциясын көрсетеді. Постсоциалистік өзгерістің мәдени аспектілері маңызды географиялық өлшемге ие, мұнда кеңістіктік өкілдіктер биліктің жаңа динамикасын бекітудің негізгі факторына айналады. Бұл ұлттың мінезін қалыптастырып қана қоймай, ірі саяси өзгерістер жағдайында бұл нарративтер құру ерекше маңызды болады (Жиенбаев, 2024, р. 95).

Елдің тәуелсіз алғаннан кейінгі діни ахуалы барлық посткеңестік елдер үшін едәуір қиын болды. Себебі, ұлттық бірегейлікті нығайту, мәдени және діни дәстүрлерді қайта жандандыру барысында рухани кеңістікті жат идеологиямен, елдің мәдениетіне сәйкес келмейтін діни сеніммен толтыру үрдісі жүре бастады. Ислам мысалында қарастыратын болсақ, бұл бірінші кезекте, ислам дінінің негізгі догматтарын игеру мақсатында дәстүрлі исламға қайшы келетін ағымдардың жетегінде кету қаупі өсті. Бұл жағдай бірінші кезекте, шетелдік діни өкілдерден білім алу және сол жат ағымдар өкілдерінің ел аумағына келіп миссионерлікпен айналысу жағдайды біршама ушықтырды. Мәселен, посткеңестік Әзірбайжан елінде де дәл осындай мәселе туындады. Әзірбайжан бұл ретте берік зайырлы принцип негізінде құрылды, мұнда ислам ұлттық бірегейліктің мәдени құрамдас бөлігі ғана болды. Кеңестік дінге және ұлтқа қарсы саясат бұл стереотипті нығайтқан болатын, дінді (әсіресе исламды) артта қалған деп бекітті, заманауи жолға тосқауыл болды және исламның адамдардың өмірінде ең алдымен ұлттық мәдениет пен дәстүрдің бір түрі ретінде болуын қамтамасыз етті. Кейбір сарапшылардың пікірінше, дәстүрлі емес қозғалыстар тек мемлекеттік қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге зайырлы әзірбайжандық ұлттық бірегейлікке де қауіп төндіреді (Bedford, 2021, р. 691).

Осылайша, зерттеуші Омеличева М.И. кеңестік кезеңде көптеген Орталық Азия мұсылмандары мен мұсылман еместер исламды бір жағынан «дәстүрлі» және «ресми», екінші жағынан «параллель» және «жасырын» деген қарапайым дихотомиялар тұрғысынан қарастыра бастағандығын көрсетті. «Дәстүрлі» және «радикалды» исламның қазіргі дискурстары осы терең тамырлы дуализм мен «халықтық» және «параллель» исламдағы объективті нанымдармен қоректенеді, енді ғана «мәдени»/«халық» және «парал-

лель»/«құпия» арасындағы қарама-қайшылық» деген сөздің орнын жергілікті тарихтан бастау алатын «дәстүрлі» «ислам» мен Орталық Азия халықтарына жат «радикал» ислам арасындағы қарсылық орын ала бастады.

Сипатталған исламның дискурсивті бейнелері қазіргі заманғы мемлекеттер мен дін арасындағы қарым-қатынастың табиғаты туралы бар түсініктерден де хабардар болды. Зайырлылық ежелден қазіргі саясаттың және халықаралық қатынастар туралы заманауи ойлаудың маңызды ұйымдастырушы принциптерінің бірі болды. «Лаицизм» деп аталатын траектория зайырлылықты модернизацияның императиві ретінде қарастырады, ал дін демократияның қарсыласы және заманауи мемлекеттердің құрылуына кедергі ретінде қабылданады (Omeličeva, 2016, р. 16). Бұл концепциядағы ислам демократия мен модернизация жолындағы қорқынышты, бірақ жеңуге болатын кедергі ретінде қарастырылады (Hurd, 2012, р. 47). Осылай тұжырымдалған Ислам зайырлылыққа қарсы және оны қабылдауды қажет етті. Исламның кейбір көріністерінің демократиямен үйлесімділігін дәлелдеу үшін лаицизмдік ойлау исламның «қалыпты» және «заманауи» сорттарын құруды ынталандырды, ал кейбір Батыс мемлекеттерінде діни бірегейлікті мәдени атрибут мәртебесіне ауыстырудың кең таралған тәжірибесі күшейтілді (Omeličeva, 2016, р. 16).

Бұл ретте, Қазақстан Республикасы дін саласындағы саясатын айқындаған сәттен бастап халықтың, ұлттың өзінің бірегейлігін айқындауда басым діндерге басты назар аударып, елде белең алған жат ағымдар мен өзге идеологияға қарсы нарративтерді белгілей бастады. 2011 ж. 11 қазанда қабылданған ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңының преамбуласында ханафи бағытындағы исламның және православиелік христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін танитынын негізге алатындығы көрсетілген. Бұл, ғасырлар бойы қалыптасқан ислам дінінің халық арасындағы рөлін, маңызын айқындау болып табылады. Сонымен қатар, дін саласындағы саясаттың негізгі бағыттарының бірі – ұлтаралық және конфессияаралық татулықты сақтау және осы күнге дейін Қазақстанның беделді халықаралық ұйымдарда (БҰҰ, ИЫҰ, ОҚЫҰ және т.б.) мүшелік жасап, төрағалық ету арқылы жаһандық сын-тегеуріндерге төтеп беру.

Қазақстан контекстіндегі дәстүрлі ислам дискурсы

Посткеңестік елдердегі радикалды топтармен күрес шеңберінде басым елдер контрнарратив ретінде «дүстүрлі ислам», «жергілікті ислам», «орта жолды ислам» концепциясын ұсынғандығы белгілі. Бұл ретте, «дәстүрлі ислам» түсінігінің де ауқымы кеңістікке, сол аймақтың мәдени-діни ерекшеліктеріне сай әр түрлі деңгейде қабылданып, жүзеге асырылды. Батыс ғалымдарының көпшілігі «дәстүрлі исламды» фундаментализм мен модернизм арасындағы дихотомия арқылы тұжырымдайды. Исламтану әдебиетінде дәстүрлі ислам XII ғасырда ислам ғұламалары жасаған құрылым ретінде анықталады (Fauzi, 2012, p. 131).

Зерттеуші Mathiesen «дәстүрлі ислам» феноменін тұтастай алғанда оның дискурстары арқылы түсіну керек деп санайды, олар тәжірибелер мен институттардың басқа нұсқаларына карама-қайшы белгілі бір тәжірибелер мен институттардың ортодоксалдылығын орнатуға тырысады (Mathiesen, 2013, p. 214). Nasr «дәстүрлі исламды» жақсы түсіну үшін оның исламның әртүрлі аспектілерімен байланысын талдау маңызды деп санайды. Оның айтуынша, дәстүрлі ислам Құранды Алланың Сөзі деп қабылдайды, сүнниттік исламның алты сахих көздеріндегі және шиизмнің төрт кітабындағы ортодоксалды хадистер жинағын мойындап, шарифатты илаһи заң ретінде қорғайды. Сонымен қатар сопылық пен тарикат та «дәстүрлі ислам» бөлігі болып саналады (Nasr, 1994, p. 14). Кей зерттеушілер дәстүрлі ислам әдетте ислам құндылықтарын жергілікті дәстүрлермен біріктірмейді деп есептейді. Дегенмен, дәстүрлі исламды соңғы кездері кейбір мемлекеттерде, бірінші кезекте Орталық Азияда ислам мен жергілікті дәстүрлердің, мінез-құлық нормаларының және тіпті исламға дейінгі кезеңдердің жиынтығы ретінде қарастыру қалыптасқан.

Қазақстан шеңберінде айтар болсақ, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы Ғұламалар кеңесінің мүшесі, PhD Құрманбаев Қ. өзінің сұхбатында «ислам ғасырлардан бері жергілікті халықтың салт-санасымен, өмір салтымен, ойлау жүйесімен біте қайнасып келген исламның моделін дәстүрлі ислам деп қабылдап жүрміз, яғни, бұл біздің құқықтық жақтан ханафлік, сенімділік тұрғысынан матуридилік және моральдық-этикалық тұрғысынан кейбір дәстүрлі сопылық бағыттармен біте қайнасқан исламның практикалық көрінісі, неге дәстүрлі десек, ол

ғасырлардан бері дәстүрлі түрде жалғасып, өзіндік осы қоғамға, заманға, ортаға, тіпті климатқа сай қалыптасқан ислам», – деп түсіндіреді (Құрманбаев, 2024). Яғни, сарапшының пікірінше, дәстүрлі ислам деп ең алғашқы кезеңде пайда болған исламды қалай да бұрмалап, өзгертіп қолдану емес, сол заманнан бері келе жатқан классикалық исламды сол күйінде ұстану. Әлбетте, ханафи мазһабының да қазақ қоғамында берік орнауының бірден себебі қазіргі таңда исламның тек ғылыми концептілері, аппараттық категориялары жүйеленіп, ислам ғалымдарының еңбектерінде ғылыми негізделді. Сондықтан, «дәстүрлі ислам» түсінігі алғашқы кезеңдегі исламнан бөлек немесе белгілі бір трансформацияға ұшыраған деп қарастыру келмейді. Бұл жерде жоғарыда бірқатар зерттеушілер атап өткендей, ислам тек сол тараған елді мекеннің дәстүрлерімен өзара байланысып, синтезделгендігін қарастыруымызға болады. Қазақ елінің мысалында да көптеген тарихшылар, зерттеушілер, этнографтар, дін ғалымдары жергілікті мәдени дәстүрлердің исламның шеңберінде болып, қазіргі таңда синтезделіп кеткендігін көрсетеді.

1990 ж. бастап радикалды, жат идеология салдарымен біздің ел де күресіп, мемлекеттік деңгейде осы мәселелерді шешуге арналған құқықтық, әдістемелік және ұйымдастыру негізінде кешенді іс-шаралар жүзеге асырылды, ең маңыздыларын атап өтер болсақ, олар:

- «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы халықаралық құқық пен ел Конституциясында көзделген әркімнің ар-ождан бостандығы құқығын іске асыруға бағытталған, ол дін саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың және ұлттық мүддені қорғаудың құқықтық негізі болып табылады. Қолданыстағы заңнама аясында діни бірлестіктердің қызметі реттелген, миссионерлік қызметті жүзеге асыру, діни іс-шараларды, дінтану сараптамаларын жүргізу, ғибадат үйлерін салу, діни әдебиетті тарату тәртібі айқындалған;

- ведомствоаралық өзара іс-қимыл, дін саласындағы мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың күш-жігері мен ресурстарын қолдану;

- Қазақстан Республикасының ұлттық мүддесіне төнген қатер көріністерінің сипаты мен деңгейін ескеру;

- Демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде Қазақстанда мемлекеттік шешімдер қандай да бір діннің немесе оның жекелеген ұстанушыларының мүддесіне

орай емес, тұтас қоғамның мүддесі негізінде қабылдануы қажет (ҚР 2020, № 953 қаулы).

Осы ретте, посткеңестік елдерде радикалды топтарға қарсы контрнарратив ретінде ұсынылған «дәстүрлі ислам» түсінігін Қазақстан контекстінде қарастыра аламыз ба деген сауал туындайды.

Елімізде 2832 діни бірлестікті құрайтын Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының тек қана радикалды топтармен күресу, халықтың діни сауатын арттыру және діни рәсімдерді қамтамасыз етумен қатар, муфтияттың ел аумағында жалғыз ресми тіркелген Республикалық діни бірлестік ретінде қазақ ұлтының бірегейлігін сақтаудағы функциялық қызметтеріне тоқталған жөн деп есептейміз. Ел аумағында ислам конфессиясының жалғыз өкілдігі ретінде тек Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының болуы дәстүрлі ислам түсінігінің қалыпты жағдай ретінде қабылдануы заңдылық.

ҚМДБ рухани және ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі

Елдегі діни ахуалға сәйкес, 90 жылдардың басында көптеп таралып, кейін ел аумағындағы жастардың санасын улап, Сирияға діни жиһадқа кеткен радикалды топтарға қосылған қазақстандықтармен жұмыс жүргізу үшін мемлекет тарапынан ауқымды іс-шаралар кешені ұйымдастырылды. Бірінші кезекте, бұл ҚР Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың бастауымен 2018 жылы «Жусан» операциясының іске асырылуы. Бірнеше кезеңдерден тұрған бұл операцияның нәтижесінде елге 749 ересек, 522 балалар қайтарылды (РҚБ ресми сайты). Бұл елімізде гуманитарлық тұрғыдан сәтті негізде жүзеге асырылған іс-шаралардың бірегейі деуге негіз бар. Әлбетте, қайтып келген азаматтардың діни көзқарастары, оларды қоғамға қайта бейімдеу бойынша жұмыстар оларды алып келгеннен қарағанда бірнеше есе күш жұмсауды қажет етті. Бұл жерде не үшін қазақстандықтар оңай радикалды топтардың әсеріне түсті, ең маңызды фактор ретінде қандай жағдайды анықтауға болады деген сауалдар мемлекет өкілдерін де, ресми ислам дінінің өкілдерін де мазалағаны анық. Әлбетте, бұл азаматтардың діни сауаттылығының төмен болуы, радикалды идеологияға берілгендердің басым бөлігі орыс тілді азаматтар болғандығы көптеген әлеуметтік зерттеулерден белгілі. Сонымен қатар, олардың мұндай жағдайға тап болуының тағы бір себебі – олардың ұлттық, әлеуметтік, діни бірегейлігін жоғалтып алуында немесе жат-

сынуында. Бұл туралы, зерттеуші фил.ғ.докторы Ю.Шаповал өзінің мақаласында зерттеуші О.Руаның тұжырымдарын келтіреді. Оған сәйкес, О.Руа джихадизмге сипаттама бере отырып, бұл идеологияны жасаушылардың жиһад, куфр және басқа да ұғымдарды жаңаша түсіндіру түріндегі ислам іліміне енгізген жаңалықтары, түптеп келгенде, идеологтардың мақсаты емес екенін атап өтті. Олар адамдарды кәпірлермен соғысуға тарту үшін ғана емес, олардың отбасылық, рулық, ұлттық, этникалық байланыстары үзілетін жаңа типтегі мұсылмандарды қалыптастыру болған (Шаповал, 2024, р. 11).

«Жусан» операциясына қатысты Е.Карин өзінің зерттеуінде елге қайтып оралған репатрианттардың қандай да бір бірегейлік сезімінен ажырағанын көрсетеді. Себебі, ДАИШ негізгі мақсаттарының бірі – түпкі ұлттық, қалыптасқан қоғамдық бірегейлігінен айырып, ДАИШ-қа таңылған жаңа бірегейлікті қалыптастыру болған (Шаповал, 2024, р. 11).

Көріп отырғанымыздай, адамның қоғамдық өмірде белгілі бір бірегейлік, өзін белгілі бір ортамен, ұлтымен, дінімен сәйкестендіруі аса маңызды. Қазақстанда Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы діни салада ғана емес, қоғамдық, әлеуметтік негізде бірқатар маңызды әрі ауқымды бастамаларды көтеріп, жүзеге асырып келе жатыр.

ҚМДБ қызмет ету аясы кең, діни салада 5 бағыт «дін мен дәстүр, ізгі қоғам, ихсан және насихат, діни оқу-ағарту және жат діни ағымдардан сақтандыру» аясында қызмет етуде. Қазақстандық сенушілер ислам діні туралы барынша жедел түрде қажетті ақпараттарын алуда, діни білім алу үшін міндетті түрде шет елдерге барудың қажеттілігі төмендеді. Елімізде де діни мамандарды даярлап, дінге қызығушылығы бар азаматтарға да діни сауаттылығын арттыру бойынша қолдау көрсетілуде. Мәселен, 2024 жылдық есеп бойынша ҚМДБ Шариғат және пәтуа бөлімінің мамандары елімізде жалпы 201 073 сұраққа жауап берген. Ғұламалар кеңесінде қабылданған пәтуаларды түсіндіру мақсатында, имамдарға арналған 322 семинар, сондай-ақ мешіт жамағатына бағытталған 3387 пәтуа сағаты ұйымдастырылған. Ғұламалар кеңесіне ұсынылған пәтуалар саны 18-ді құрайды. Бұқаралық ақпарат құралдарында, оның ішінде телеарналарда 67 сұхбат берген. Сонымен қатар, бекітілген медиа жоспар аясында сұрақ-жауап форматында 980 бейнеролик түсірілген (ҚМДБ ресми сайты).

Радикалды, жат идеологияның алдын алуда ҚМДБ тарапынан атқарылатын тағы бір қызмет түрі – діни сараптама жүргізу. Елде мемлекеттік деңгейде дінтану сараптамасы жүргізілетіні белгілі. Сондықтан, зайырлы және діни тұрғыдан дінтану және діни сараптама жүргізу жат идеология легіне екі тараптан да төтеп беруге мүмкіндік береді. Себебі, елде радикалды, жат ағымдардың таралуына діни мазмұндағы әдебиеттер мен баспа материалдар, ал жастар арасында электронды ғаламтор желілер, әлеуметтік желілер арқылы таралатын жат идеология үлкен әсер еткен болатын. Сондықтан, дінтану сараптамасына елде мемлекеттік деңгейде аса үлкен мән беріледі.

Осылайша, 2024 жылы ҚМДБ тарапынан 243 кітап діни сараптамадан өткен. Атап айтқанда, 211 кітап оң қорытынды алса, 12 кітапқа теріс қорытынды берілді, 73 кітап түзетілуге қайтарылып, 20 туынды діни емес кітап болып танылды. Мысыр, Түркия, Иран, Моңғолия, Өзбекстан, Ресей, Сауд Арабиясы сынды мемлекеттерден әкелінген 1037 кітап бойынша 19 өтініш қабылданып, комиссия сараптауынан өтті. Қазақстан аумағында мүфтиятқа қарасты мешіт жанындағы 109 діни дүкендерге сараптама жасалып, 2000-ға жуық діни әдебиет тексерілді (ҚМДБ ресми сайты).

ҚМДБ-ның халықтың рухани қажеттіліктерін қанағаттандырудағы түсіндірме жұмыстарын жүргізу әлеуеті

2020 ж. бүкіл әлемді Covid-19 індеті жайлағаны белгілі. Әлем халқы мұндай жаппай пандемияның салдарын барынша сезінді, рухани тірек іздеді. Бұл жағдай біздің елде де орын алды, осы ретте Діни басқарма тарапынан рухани ынталандыру, үміт берумен қатар елге дәрі дәрмектермен, азық түлікпен қамтамасыз ету бойынша ауқымды жұмыстар атқарылған болатын.

Осы кезең бойынша сол жылдардағы ҚМДБ тарапынан жүргізілген ақпараттық түсіндірме жұмыстарына мониторинг жүргізілген болатын. Діни басқармалардың ресми әлеуметтік парақшаларына, сайттарына мониторинг, жарияланған материалдарға контент талдау жүргізілді. Халықтың рухани сұранысын, қолдау алуға қажеттілігін өтеуде Діни басқармалардың қаншалықты өтегендігін анықтау мониторинг және контент талдау жұмысының негізгі мақсаты болды. Мониторинг жұмыстары Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясы, Татарстан елдерінің Діни басқармаларына жүргізілді.

Әлемде індеттің таралуына байланысты барлық діни бірлестіктер де оқшаулану жағдайында өз қызметтерін ұйымдастыруға мәжбүр болды. Қатаң карантиндік режимді сақтау мерзімі ислам әлемінде маңызды діни мейрамдары Рамазан айы, Ораза айтқа түспа түс келуі ислам бірлестіктері тарапынан жаңа қадамдарға барып, қызметін тиімді ұйымдастыруды қажет етті.

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы карантиндік режимде мешіттердегі барлық жамағатпен оқылатын намаздарды тоқтатуға мәжбүр болды. Дегенмен, Рамазан айында қайырымдылық қорлары, діни қызметшілердің қайырымдылық акцияларын жүргізу істері белсенді негізде қолға алынды.

Бірінші кезекте, барлық аймақтарда онлайн режимде имам-ұстаздардың дәрістерін өткізу, Құран хатым жасау дұғасынан тікелей көрсетілім, Ораза айт мейрамынан тікелей эфир ұйымдастырылды. Діни басқарманың ресми сайтында және әлеуметтік парақшаларында (ҚМДБ “instagram” аккаунты) «Ислам тарихы», «Фикһ дәрістер», «Хадистер», «Ислам әдебі», «Отбасы ғылымхалы» тақырыптары бойынша дәріс және сұрақ-жауап форматтарында онлайн көрсетілімдер шығарылды.

Онлайн дәрістер күн сайын өткізілсе, аптасына үш рет тікелей эфирде ҚМДБ имамдары, ұстаздары және белгілі ғалымдарының сұхбаттары ұйымдастырылды.

Пандемия зардабынан құтылу, ауырғандарға саулық тілеу мақсатында Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы ислам әлемінің ғұламаларын, дін қайраткерлерін, дін саласындағы оқытушы-ұстаздар мен Құран қариларын, сондай-ақ барлық мұсылман қауымын 2025 жылдың 3 сәуір күні жұма намазында, бір мезетте ортақ тілекпен алақан жайып, адамзаттың амандығы мен бейбітшілігі үшін дұға жасауға шақырды. Бұл бастама «Біз – біргеміз, тілегіміз – ортақ» деген ұранмен жүзеге асырылады. Дұға ету арқылы бүкіл әлемдегі адамзаттың денсаулығы мен тыныштығын тілеп, әлемдік ынтымақтастықты нығайту мақсатында мұсылмандардың ортақ қолдауын күшейту.

Рамазан айынан бастап қазақ және орыс тілді сенушілерге арнайы тікелей эфирде жалпы көлемде 140-тан астам онлайн-дәрістер мен түрлі медиялық бағдарламалар өткізілген. Әлеуметтік желілерде 370 тікелей эфир көрсетілімдері, дәрістер, сұрақ-жауаптар және ақпараттық материалдар жарияланды (ҚМДБ ресми сайты).

Пандемия алдын алу бойынша енгізілген төтенше жағдайда Өзбекстан мұсылмандары діни басқармасы (ӨМДБ) да үкімет тарапынан қабылданған шешімдерге қолдау білдіріп, індеттің алдын алу бойынша барлық сақтық шаралары жүзеге асырылды.

Өзбекстан мешіттерінің барлығында Рамазан айында Құран оқылу және тарауық намазын онлайн көрсетілім арқылы беру тәжірибесі енгізілді. Әлеуметтік желілерде тиісті бейнематериалдар мен ақпараттар жарияланды. Пітірсадақа беру үшін сенушілерге мобильді қосымшалар шығарылды. Сонымен қатар, Рамазан айының бірінші күнін белгілеу бойынша Қазақстан, Қырғызстан діни басқармаларымен ғылыми мәліметтерге сәйкес бірлескен ортақ шешім шығарылды.

Онлайн режимде Өзбекстан мұсылмандары діни басқармасы тарапынан 100-ден астам бейне-дәрістер мен онлайн сұхбаттар өткізілген (ӨМДБ “facebook” аккаунты).

Дәрістер мен сұхбаттардың басым бөлігі Рамазан айында жасалатын дұғалар мен қосымша діни рәсімдерге арналған, ал сұхбаттар белгілі имам, ғалымдардың қатысуымен өзекті ислами мәселелер мен пәтуалар бойынша сұрақ-жауап форматында өткізілген.

Бұл мәліметтер Басқарманың фейсбук желісінде кеңінен жарияланған, ал ресми сайты Басқарманың қызметі мен діни мәселелерге қатысты ақпараттар емес, әлемдік жаңалықтар легіне толы.

Қырғызстан Республикасының мұсылмандары діни басқармасында Бас Муфтий Максатбек кажы Токтамушев барлық сенушілерді үкіметтің қабылдаған шараларын қатаң сақтауға шақырып, арнайы бейнежазба үндеуін жолдаған. Муфтияттың барлық қызметі қашықтықтан жұмыс жасау режиміне өтіп, әлеуметтік желілер арқылы онлайн-дәрістер мен құтбалар жүргізілді.

Қырғызстан діни басқарма өкілдері тарапынан көп жағдайда қайырымдылық акцияларын өткізу, Ораза кезінде мұқтаж отбасыларға қайырымдылық көмек көрсету тәрізді қызметке аса мән берілген. Мұны әлеуметтік желілерде жарияланған ақпараттар мазмұнынан толығымен байқауға болады. Керісінше Ораза айт кезеңінде ақпараттар күтілгендей толыққанды еместігі анықталды. Дегенмен, Діни басқарманың әлеуметтік желілерде де, YouTube каналда да оқырмандар саны мен белсенділігі жоғарғы көрсеткіште (Қырғызстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты).

Ресей Федерациясының мұсылмандар діни басқармасы Мәскеу орталық мешітінен жұма уағызы мен намаз өткізуден сенушілерге 6 маусымға дейін, яғни мешіттер ашылғанға дейін тікелей эфир көрсетілімі, тоқтаусыз онлайн Құран оқу шарасы ұйымдастырылды. Жалпы пандемия кезеңі бойында Діни басқарма тарапынан төмендегідей іс-шаралар кешені ұйымдастырылып, атқарылып келеді:

- Ғаламтор және телефон желісі арқылы түскен сауалдарға жауап беру мақсатында call-орталықтар қызметін жандандыру және онлайн-уағыздар жүргізу;

- Аймақтардағы өкілдіктермен үздіксіз байланыста болу;

- Онлайн режимінде өзекті тақырыптарда халықаралық конференция өткізу;

- Қайырымдылық акциялары;

- Еріктілер қызметін ұйымдастыру;

- Ислами оқу орындарда онлайн-режимде оқытуды жалғастыру;

- Халықаралық ынтымақтастықты сақтау және дамыту;

- Сенушілерге ақпараттық қолдау көрсету.

Рамазан айы да оқшаулану режиміне сәйкес келгендіктен Ресей мұсылмандары діни басқармасы бірқатар ауқымды іс-шараларды кеңінен ұйымдастырды: Рамазан айында қайырымдылық акциялары, еріктілер қызметі көмекке мұқтаж отбасыларына 1 миллион рубль мөлшерінде, сонымен қатар, 1000-нан астам сириялық босқындар отбасы мен 1500-ден астам палестиналық мұқтаж отбасыларына гуманитарлық көмек көрсетілген. Жүргізілген іс-шаралардың басым бөлігі Ислам мәдениеті, ғылымы мен білімін қолдау қорымен бірлесе отырып атқарылған.

Жалпылама алғанда, Ресей мұсылмандары діни басқармасы әлеуметтік желілер мен ресми сайттарында (Ресей Федерациясы мұсылмандары діни басқармасының “facebook” аккаунты) карантиндік режим енгізілген сәттен бастап 372 ақпарат жариялаған, оның ішінде 19 – онлайн дәрістер, 17 – жұма уағыздары мен намаз, Құран хатым түсіруден тікелей көрсетілімі, 9 – бейнеконференциялар мен отырыстардан тікелей эфир көрсетілім жарияланған. Салыстырмалы түрде Ресей мұсылмандары діни басқармасы пандемия жағдайында онлайн-режимде, сонымен қатар қайырымдылық шаралары бойынша белсенділіктің жоғары көрсеткішіне ие.

Татарстан Республикасы мұсылмандар діни басқармасында COVID-19 пандемиясының жағдайы тұрақтандырылғанға дейін төмендегі

алдын алу шараларын қабылдады: мешіттерде жамағатпен оқылатын және жұма намаздары тоқтатылды, азан шақыру белгілі уақыттарда жалғасатын болады; мешіттерде дезинфекция жасау жүйелі түрде жүргізу ұйымдастырылды; мұсылмандарға ас беру шараларын, қайтыс болған адамның жақындарымен ғана үйлерде өткізуге кеңес берілді; Денсаулық сақтау Министрлігінің жеке санитарлық гигиенаны сақтау бойынша нұсқаулықтарын қатаң ұстану қажеттігі ескертілді; Азан айтылғанға дейін жұма уағызын тоқтату, құтба оқуды қысқарту, намазда қысқа сүрелерді оқу, намаздан кейін оқылатын хатымдар мен зікір айтуды қысқарту жөнінде арнайы пәтуа қабылданды. Діни басқармада Рамазан айына байланысты белсенді негізде қайырымдылық іс-шараларды жүзеге асырды, мұқтаж отбасыларына тиісті көмек көрсетілді. Әлеуметтік желілерде Діни басқарма тарапынан 76 діни-танымдық материалдар, тікелей эфир көрсетілімдері жарияланған (Татарстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты).

Нәтижелері және талқылама

Қазақ қоғамы үшін ислам діні рулық қатыстылық, тіл, аймақтық қатыстылық тәрізді ұлттық бірегейліктің құрамдас бөлігі. Әлбетте, бұл жалпы көрсеткіште алғанда, жекелей келгенде бұл бірегейлік категорияларының иерархиясы өзгеруі мүмкін. Алдағы уақытта, зайырлылық принципі негізінде «қазақстандық», діни тұрғыдан «рухани», «ұлттық» бірегейлік қағидаттары жандануы жалғасуы мүмкін. Біздің пайымдауымызша, рухани бірегейлік мемлекеттік бірегейлікке қайшы келмейді, себебі республикадағы көпэтностық жағдай басым бөлігінің жалпы қауымдастыққа немесе діни қауымдастыққа қатыстылығын айқындайды.

Пандемия кезеңіне жүргізілген мониторинг нәтижесінде, Діни басқармалардың халық сұранысын толық өтей алғандығы белгілі болды. Сол жылдарда осындай рухани танымдық, түсіндірме жұмыстарының жүргізілуі халыққа серпін беріп, тығырыққа әкеліп соққан жағдайдан шығуға үміт сыйлады. Бұл іс-шаралардың барлығы еңсесі түскен халыққа діни, ұлттық бірегейлігін одан әрі нығайтуға септігін тигізгені анық. Себебі, осындай дағдарыстық жағдайда адам психоэмоционалдық тұрғыда қорғаныс іздеп, бірегейлікті айқындау сезімі жоғарылай түседі. Сондықтан, Діни басқармалар тарапынан, оның ішінде ҚМДБ тарапынан жүргізілген барлық іс-

шаралар халыққа өздерінің ислам дініне, ұлтына қатыстылығын, бірегейлігін одан әрі бекіте түсуіне әсер етті деп есептейміз.

Зерделенген ақпараттар аясында мемлекет тарапынан белгіленген дін саласындағы саясатты жүзеге асыруда Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы тарапынан тиісті қолдау жүзеге асырылуда. Бұл жағдайдың барлығы халыққа өздерін қауіпсіз сезіну, рухани тұрғыдан қорғанысты сезінуге әсер ететіні айқын. Сондықтан, дінге қадам басқан азаматтар тиісті ақпараттарын алып, рухани жолын дұрыс айқындауға септігін тигізуде. Мемлекеттік деңгейде, дін саласындағы кадрлық қамтамасыз ету ислам дінінің дұрыс бағытта, дәстүрлі жолмен өрбуіне септігін тигізуде. Діни басқарма тарапынан да ұлттық болмысқа, дәстүрді жандандыруға бағытталған кешенді шаралар тұрақты түрде жүзеге асырылуы халық арасында рухани жандану, ұлттық болмысты сезінуге үлкен әсер етеді. Мұның көрсеткіші ретінде қоғамда «ұлттық брендингтің» қарқынды дамуы, күнделікті тұрмыста қазақи ұлттық элементтердің, тіпті ұмыт болған дәстүрлердің (ежелден келе жатқан тағам түрлерінің зерттелуі және халыққа кеңінен ұсынылуы, діни атрибутикадағы элементтердің жиі қолданылуы) жандануы. Бұл ұлттық бірегейлікпен қатар, Қазақстанның мемлекеттік бірегейлігін нығайтуға үлкен септігін тигізеді.

Қорытынды және тұжырымдама

Бүгінгі таңда Қазақстанның мемлекеттік-конфессиялық қатынасы үлкен трансформациядан өтіп, зайырлылық пен діни қағидаттарды үйлесімділікте ұстауға септігін тигізетін шаралар мен мемлекеттік бағдарламалардың арқасында біршама жүйеге келді. Халық санасы да өзінің қажеттілігін түсіне алатын, діни мәселелерде өзіне таңдау жасай алатын деңгейге ұмтылуда. Мемлекет тарапынан бұл бағытта кедергі келтірмей, халыққа дұрыс таңдау жасайтындай жағдайлар жасалды. «Естуші мемлекет» позициясы халық мүддесімен санасу, сұраныстарын қадағалау, мемлекеттік даму курсы айқындауда тұрғындардың ойын ескеруге мүмкіндік беруде.

Қазақстан көпконфессиялық және көпұлттық дәрежесін ел мүддесі үшін дұрыс пайдалана білді. Қазақстан халықаралық аренада әлемдік ислам ұйымдарымен қатар, демократиялық, құқықтық дамуды алға тартатын батыстық ұйымдармен де ынтымақтастықты берік орната алды.

Ислами халықаралық ұйымдармен байланыс

орнату Қазақстан мұсылмандары діни басқарамасына да серпін беріп, өз қызметтерін тиісті деңгейде жүзеге асыруына мүмкіндік берді. Қазіргі таңда, ҚМДБ тарапынан да барлық халықаралық ислами ұйымдармен байланыс орнатылған, әлемдік деңгейде өтетін конференциялар, бас қосуларда ҚМДБ өкілдері тұрақты қатысушы болып саналады. Бұл әлемдік деңгейде орын алып жатқан діни жағдайды саралауға, қоғамның өзекті мәселелеріне қатысты пәтуа шығару мәселелерінде біліктілігін арттыруға, әлемдік діни трендтер негізінде жергілікті діни ахуалға, сенушілердің психологиялық келбеттеріне болжам жасап айқындап отыруға септігін тигізуде.

Зерттеудегі мақсат – Қазақстандағы дәстүрлі исламның ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін анықтау, бұл тұрғыда тарихи, мәдени, және әлеуметтік аспектілерді талдау. Зерттеу барысында әлеуметтік сауалнама нәтижелері, тарихи-мәдени деректер, дін саласындағы мемлекеттік саясат және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының (ҚМДБ) қызметі егжей-тегжейлі қарастырылды. Нәтижеде Қазақстан халқының ұлттық және діни бірегейлігіне қатысты маңызды деректер анықталды. Э. Эриксонның және В.С. Ерохиннің тұжырымдарына сәйкес, ұлттық бірегейлік тарихи-мәдени, әлеуметтік және саяси факторлардың ықпалымен қалыптасатын кешенді құбылыс ретінде қарастырылды.

ҚМДБ ұлттық бірегейлікті нығайтуда: Радиалды ағымдардың алдын алу, халықтың діни сауатын арттыру, ислам дініне қатысты дәстүрлі

бағытты насихаттау арқылы маңызды рөл атқаратыны көрсетілді. Covid-19 пандемиясы кезіндегі ҚМДБ-ның онлайн-ағарту, қайырымдылық іс-шаралар және діни қолдау жұмыстары қоғамдағы рухани тұрақтылықты сақтауға ықпал етті.

Тұжырым ретінде дәстүрлі ислам – Қазақстандағы ұлттық және рухани бірегейліктің маңызды элементі. Оның ханафи мазһабына негізделген модельдері елдегі зайырлы принциптермен үйлесімді дамып келеді. ҚМДБ діни және ұлттық құндылықтарды біріктіре отырып, радикализмге қарсы тиімді шараларды жүзеге асыруда. Мемлекеттік деңгейде дін саласындағы саясат діни төзімділік пен конфессияаралық татулықты нығайтуға бағытталған. Пандемия кезеңінде рухани және әлеуметтік қолдау көрсету – халықтың ұлттық және діни бірегейлігін одан әрі бекітті. Зерттеу нәтижелерін ұлттық және діни бірегейлікті зерттеуге арналған жаңа ғылыми жұмыстарда, ҚМДБ қызметін дамытуда қолдануға болады. Қорытындылай келе, Қазақстандағы дәстүрлі ислам елдің тарихи және мәдени ерекшеліктерімен тығыз байланысты, ал ҚМДБ-ның рөлі – бұл бірегейлікті сақтауда және нығайтуда маңызды фактор болып табылады.

АЛҒЫС

Бұл мақала ҚР ҒжЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын (Грант № BR24993035) ғылыми жоба аясында дайындалды.

Әдебиеттер

- «Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатын іске асыру жөніндегі 2021-2023 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы № 953 қаулысы. [Электронды ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000953> (жүгіну күні: 10.12.2024ж.)
- «Терроризмге қарсы комитет» РҚБ ресми сайты [Электронды ресурс] URL: <https://ctc-rk.kz/%d0%be%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f-%d0%b6%d1%83%d1%81%d0%b0%d0%bd-%d0%bf%d1%83%d1%82%d1%8c-%d0%b4%d0%be%d0%bc%d0%be%d0%b9-%d0%b8-%d0%bd%d0%be%d0%b2%d1%8b%d0%b5-%d0%b2%d1%8b.html>
- Bedford, S., Mahmudlu, C., & Abilov, S. (2021). Protecting Nation, State and Government: 'Traditional Islam' in Azerbaijan. *Europe-Asia Studies*, 73(4), 691–712. <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1899136>
- Fauzi, M.L. (2012). Traditional Islam in Javanese Society: The Roles of Kyai and Pesantren in Preserving Islamic Tradition and Negotiating Modernity. *Journal of Indonesian Islam*, 6(1), 125–144.
- Hurd, E.Sh. (2012). The Politics of Secularism', in Timothy Samuel Shah, Alfred Stepan, and Monica Duffy Toft (eds), *Rethinking Religion and World Affairs* (New York, 2012; online edn, Oxford Academic p. 36-52), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199827978.003.0004>
- Mathiesen, K. (2013). Anglo-American "Traditional Islam" and its Discourse of Orthodoxy. *Journal of Arabic and Islamic Studies*, 13, 191–219.
- Nasr, S.H. (1994). *Traditional Islam in the Modern World*. Kegan Paul International.
- Omelicheva, M.Y. (2016). Islam and Power Legitimation: Instrumentalisation of Religion in Central Asian States. *Contemporary Politics*, 22(2), 144-163. <https://doi.org/10.1080/13569775.2016.1153287>

- Ерохин В.С. (2024). К вопросу о понятии национальной идентичности. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Философия. Психология* 24(3), 274–278. DOI: 10.18500/1819-7671-2024-24-3-274-278
- Жиенбаев М. (2024). Қазақстандағы ұлттық құрылыс саясаты: азаматтық немесе этноәлеуметтік сәйкестік пе? *Қоғам және дәуір*, 3(83), 93–103. <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2024-3.07>
- Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының “instagram” akkaunty, <https://www.instagram.com/muftiyatkz/?hl=ru>
- Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты (2024). [Электронды ресурсы] URL: <https://www.muftiyat.kz/> (жүгіну күні: 31.12.2024ж.)
- Құрманбаев Қ. (2024). «Дәстүрлі ислам» деп айтуға бола ма? [Электронды ресурсы] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=98kfjcl9eX8> (жүгіну күні: 25.12.2024ж.).
- Қырғызстан мұсылмандары діни басқарамсының ресми сайты, [Электронный ресурс] URL: <https://ru.muftiyat.kg/> (жүгіну күні: 15.12.2024ж.)
- Өзбекстан мұсылмандары діни басқармасының “facebook” akkaunty, <https://www.facebook.com/muslimuzportal/> (жүгіну күні: 12.12.2024ж.)
- Ресей Федерациясы мұсылмандары діни басқармасының “facebook” akkaunty, <https://www.facebook.com/dumerd> (жүгіну күні: 13.12.2024ж.)
- Султанғалиева А.К. (1998). *Ислам в Казахстане: история, этничность и общество*. Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК.
- Татарстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты, [Электронды ресурс] URL: <https://dumrt.ru/ru/> (жүгіну күні: 01.12.2024ж.)
- Ұлттық статистика бюросы «2021 жылғы халық санағының» тақырыптық жинақтары (30.10.2023) stat.gov. [Электронды ресурс] URL: <https://stat.gov.kz/news/lty-statistika-byurosy-2021-zhyl-y-khaly-sana-yny-ta-urypty-zhina-taryn-zhariyalay-bastady/> (жүгіну күні: 25.12.2024ж.)
- Шаповал, Ю. (2024). Вовлечение казахстанских женщин в террористическую организацию ИГИЛ: фактор идентичности. *Вестник КазНУ, Серия Религиоведение*, 38(2), 3–15. <https://doi.org/10.26577/EJRS.2024.v38.i2.r1>
- Эриксон Э. (2006). *Идентичность. Юность и кризис*. Флинта: МПСИ: Прогресс.

References

- «Qazaqstan Respublikasynyn din salasyndagy memlekettik sayasatyn iske asyru zhonindegi 2021-2023 zhyldarga arналған keshendi zhospardy bekity turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetinyn 2020 zhylygy 31 zheltoqsandagy № 953 qaulysy. [Elektronnyy resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000953> (zhuginu kuni: 10.12.2024zh.). (in Kazakh)
- «Terrorizmge qarsy komitet» RKB resmi saity [Elektronnyy resurs] URL: <https://ctc-rk.kz/%d0%be%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f-%d0%b6%d1%83%d1%81%d0%b0%d0%bd-%d0%bf%d1%83%d1%82%d1%8c-%d0%b4%d0%be%d0%bc%d0%be%d0%b9-%d0%b8-%d0%bd%d0%be%d0%b2%d1%8b%d0%b5-%d0%b2%d1%8b.html> (in Kazakh)
- Bedford, S., Mahmudlu, C., & Abilov, S. (2021). Protecting Nation, State and Government: ‘Traditional Islam’ in Azerbaijan. *Europe-Asia Studies*, 73(4), 691–712. <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1899136>
- Erikson E. (2006). *Identichnost'. Yunost' i krizis*. Flinta: MPSI: Progress.
- Erohin V. S. (2024). К вопросу о понятии национальной идентичности. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Filosofiya. Psihologiya*, 24(3), 274–278. DOI: 10.18500/1819-7671-2024-24-3-274-278 (in Russian)
- Fauzi, M.L. (2012). Traditional Islam in Javanese Society: The Roles of Kyai and Pesantren in Preserving Islamic Tradition and Negotiating Modernity. *Journal of Indonesian Islam*, 6(1), 125–144.
- Hurd, E.Sh. (2012). The Politics of Secularism’, in Timothy Samuel Shah, Alfred Stepan, and Monica Duffy Toft (eds), *Rethinking Religion and World Affairs* (New York, 2012; online edn, Oxford Academic p. 36–52), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199827978.003.0004>
- Mathiesen, K. (2013). Anglo-American “Traditional Islam” and its Discourse of Orthodoxy’, *Journal of Arabic and Islamic Studies*, 13, 191–219.
- Nasr, S.H. (1994). *Traditional Islam in the Modern World*. Kegan Paul International.
- Omelicheva, M.Y. (2016). Authoritarian legitimation: assessing discourses of legitimacy in Kazakhstan and Uzbekistan. *Central Asian Survey*, 35(4), 481–500. <https://doi.org/10.1080/02634937.2016.1245181>
- Ozbekstan musulmandary dini basqarmasynyn “facebook” akkaunty, <https://www.facebook.com/muslimuzportal/> (zhuginu kuni: 12.12.2024zh.)
- Qazaqstan musulmandary dini basqarmasynyn “instagram” akkaunty, <https://www.instagram.com/muftiyatkz/?hl=ru>
- Qazaqstan musulmandary dini basqarmasynyn resmi saity (2024). [Elektronnyy resurs] URL: <https://www.muftiyat.kz/> (zhuginu kuni: 31.12.2024zh.). (in Kazakh)
- Qurmanbaev Q. (2024). «Dasturli islam» dep aituga bola ma? [Elektronnyy resurs] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=98kfjcl9eX8> (zhuginu kuni: 25.12.2024zh.). (in Kazakh)
- Qyrgyzstan musulmandary dini basqarmasynyn resmi saity, [Elektronnyy resurs] URL: <https://ru.muftiyat.kg/> (zhuginu kuni: 15.12.2024zh.)
- Resej Federaciya musulmandary dini basqarmasynyn “facebook” akkaunty, <https://www.facebook.com/dumerd> (zhuginu kuni: 13.12.2024zh.)

Shapoval, Yu. (2024). Vovlechenie kazhastanskikh zhenshchin v terroristicheskuyu organizatsiyu IGIL: faktor identichnosti. *Vestnik KazNU, Seriya Religiovedenie*, 38(2), 3–15. <https://doi.org/10.26577/EJRS.2024.v38.i2.r1>

Sultangalieva A.K. (1998). *Islam v Kazhastane: istoriya, etnichnost' i obshchestvo*. Kazhastanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente RK. (in Russian)

Tatarstan musulmandary dini basqarmasynyn resmi saity, [Elektronnyi resurs] URL: <https://dumrt.ru/ru/> (zhuginu kuni: 01.12.2024zh.)

Ulttyq statistika biurosy «2021 zhylgu halyq sanaqynyn» taqyryptyq zhinaqtary 30.10.2023 [Elektronnyi resurs] URL: <https://stat.gov.kz/news/ltty-statistika-byurosy-2021-zhyl-y-khaly-sana-yny-ta-yrypty-zhina-taryn-zhariyalay-bastady/> (zhuginu kuni: 25.12.2024zh.)

Zhienbaev M. (2024). Qazaqstandagy ulttyq qurylys sayasaty: azamattyq nemese etnoaleumettik saiestik pe? *Qogam zhane dauir*, 3(83), 93-103. <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2024-3.07> (in Kazakh)

Авторлар туралы мәлімет:

Қалмахан Ержан Сейітұлы (корреспондент-автор) – PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің қауымдастырылған профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com)

Қалыбекова Ләззат Ғабитқызы – Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті дінтану кафедрасының оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: l.kalybekova@inbox.ru)

Information about the authors:

Yerzhan S. Kalmakhan (corresponding author) – PhD, Associate Professor at Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com)

Lazzat G. Kalybekova – Lecturer at the Department of Religious Studies, Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan, e-mail: l.kalybekova@inbox.ru)

Сведения об авторах:

Калмахан Ержан Сейітұлы (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак (Алматы, Казахстан, e-mail: kalmakhanyerzhan@gmail.com).

Калыбекова Ляззат Ғабитқызы – преподаватель кафедры религиоведения, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак (Алматы, Казахстан, e-mail: l.kalybekova@inbox.ru).

2025 жылы 2 қаңтарда тіркелді
2025 жылы 20 желтоқсанда қабылданды